

i opublikowany został przez G. Freund w 1984 r. – ryc. 7. Przedmiotem publikacji jest najbogatszy na stanowisku zespół warstwy E3, związany z późną fazą mikokienu (poziomy A13-A01 – tzw. kompleks G). Inwentarz zespołu liczy ponad 8 tys. wytworów krzemiennych, w tym 125 narzędzi. Największe skupiska materiałów zarejestrowano w kwadratach A7 i A8 położonych w centralnej części schroniska, gdzie liczba krzemieni na 1 m² przekraczała 800 okazów (ryc. 15–16). Obszary o nieco mniejszej gęstości występowania znalezisk, lecz równie bogate obserwowano także w innych miejscach schroniska. Znaleziska spoza skupień w kwadratach A7 i A8 wykazują pewne odmienności surowcowe. Pomimo tego jednak wyroby z wszystkich skupisk mają podobne cechy technologiczne i typologiczne. Z tego też powodu zespół E3 należy uważać za kulturowo zwarty. Za pomocą analizy technologiczno-typologicznej oraz stratygraficznej wykazano, że warstwa E3 była przykryta pozostałościami warstwy osadniczej ze środkowego okresu górnego paleolitu (warstwa E2). Na podstawie podobieństw występującego surowca oraz analizy elementów technologicznych i typologicznych ten ostatni materiał może być łączony ze znaleziskami graweckimi na pobliskim stanowisku „Abri im Dorf”, z którymi wydaje się być blisko powiązany.

Z całej warstwy E3 pozyskany został bogaty materiał paleozoologiczny. Wśród rozpoznanych gatunków fauny wyróżniono przede wszystkim mamuta, renifera tundrowego, dzikiego konia, niedźwiedzia, bizona, wilka oraz lisa polarnego.

STANOWISKO ABRI I AM SCHULERLOCH

Stanowisko położone jest na lewej terasie nadzalewowej rzeki Althmül, w pobliżu miejscowości Altessing, około 2,5 km na południe od stanowiska Sesselfelsgrotte. W związku ze znalezieniem w pobliżu jaskini obrabianego przedmiotu rogowego z epoki paleolitu stanowisko Abri I am Schulerloch padło ofiarą nielegalnych poszukiwań w latach siedemdziesiątych XX w., które doprowadziły do dużych zniszczeń obiektu. Systematyczne badania wykopaliskowe przeprowadzono dopiero w latach 1991–1994. Pomimo destrukcji obiektu udało się oznaczyć sekwencje stratygraficzne trzech poziomów osadniczych związanych ze środkowym paleolitem, z których każdy oddzielony był warstwą jałową (ryc. 57–59). Zarówno masowy materiał krzemienny, jak i formy obrabiane znalezione w trzech warstwach wskazują jednoznacznie, że zabytki zalegały *in situ*. Stosunkowo niewielkie obszary aktywności, na których odbywała się produkcja narzędzi krzemiennych, zlokalizowane zostały na wszystkich poziomach osadniczych. Inwentarz krzemienny stanowiska liczy ponad 6 tys. wyrobów, w tym: poziom górny (po rekonstrukcji) zawierał ponad 360 wyrobów krzemiennych i około 50 narzędzi; poziom środkowy – główny i najbogatszy – zawierał ponad 3,7 tys. wyrobów i około 400 narzędzi; natomiast inwentarz dolnej sekwencji osadniczej liczy około 400 krzemieni, w tym 50 narzędzi. Wśród surowców wykorzystywanych na stanowisku dominuje rogowiec kredowy oraz radiolaryt. Pod względem planigraficznym obozowiska wszystkich trzech poziomów osadniczych zajmowały około połowy powierzchni schroniska (ryc. 62).

Znaleziskom archeologicznym towarzyszyły materiały paleozoologiczne. Fauna stanowiska reprezentowana jest, podobnie jak w Sesselfelsgrotte, przez mamuta, dzikiego konia, wilka, lisa polarnego, a ponadto niedźwiedzia, bizona oraz jelenia.

Klasyfikację narzędzi z obu stanowisk U. Böhner przeprowadził wykorzystując, klasyczną już w odniesieniu do środkowego paleolitu, typologię F. Borda z 1961 (tabela 21). Badania porównawcze pokazały wysoki stopień korelacji między obu stanowiskami. Jednakże, w opinii Autora, zabytki pochodzące z poziomu E3 w Sesselfelsgrotte odpowiadają cechom kultury mustierskiej, podczas gdy wyroby znalezione w Abri I am Schulerloch wykonane zostały w tradycji mikockiej.

Analiza technologiczno-typologiczna materiałów wszystkich inwentarzy stanowisk Sesselfelsgrotte i Schulerloch wykazała, że narzędzia krzemienne wyrabiane były z wykorzystaniem bardzo podobnych lub identycznych technik produkcyjnych. Pełna zaprawa przygotowawcza rdzeni

stosowana była wyjątkowo rzadko. W materiałach występują jedynie krótkie sekwencje odpadów, jakie powstawały w wyniku wstępnej obróbki. Ale też niewiele form obrabianych uzyskiwano bezpośrednio z konkretu lub z całkowicie nieprzygotowanych rdzeni. Wśród stosunkowo nielicznych form rdzeniowych na obu stanowiskach często spotyka się rdzenie lewaluaskie, w tym formy jednopiętowe i dyskoidalne. Z analizy półsurowca również jednoznacznie wynika, że dominowała technika odłupkowa oparta na eksploatacji rdzenia lewaluaskiego lub krążkowego (koncepcja lewaluaska). Ponadto od rdzeni lewaluaskich i form zwykłych jednopiętowych oddzielane były w niewielkim stopniu także wióry. Lekko wypukła zazwyczaj, zakolona odłupnia łuszczenia była eksploatowana jednobiegunowo lub okrężnie. Jedynie obróbce półsurowca poświęcano nieco więcej uwagi, a przygotowanie rdzenia ograniczone było do działań całkowicie niezbędnych. W przypadku, kiedy konkretna miała odpowiednią płaszczyznę o cechach naturalnej odłupni, działania mające na celu przygotowanie rdzenia do eksploatacji w ogóle nie były podejmowane. Duże odłupki były często wykorzystywane jako rdzenie. Produkowane były dość masywne, krępe odłupki oraz w niewielkim stopniu (do 25%) szerokie i krępe wióry o stosunkowo regularnych krawędziach bocznych. Dominują odłupki lewaluaskie. Jako surowiec wykorzystywane były masowo otoczaki rzeczne, przy których obróbce stosowana była technika cytrusowa dla zachowania ich naturalnych boków. Popularnym surowcem do produkcji narzędzi bifacjalnych były niewielkie płytowate konkretne rogowca. Ostrza lewaluaskie, z wyjątkiem jednej sztuki, praktycznie nie były wytwarzane. Na stanowiskach produkowano przede wszystkim różne formy zgrzebeł odłupkowych oraz narzędzia wnątkowe i formy zębate.

Materiały z warstwy E3 w Sesselfelsgrötte odpowiadają typowym zespołom mustierskim na tym stanowisku, niemalże pozbawionym narzędzi bifacjalnych. W warstwie F obok bifacjalnych zgrzebeł wystąpił mały pięściak, który, na podstawie powiązań z debitażem, należałoby prawdopodobnie łączyć z warstwą E3. Z powodu małej liczby narzędzi (125 sztuk), reprezentowanych głównie przez formy wnątkowe i narzędzia zębate, oraz dużej różnorodności surowca, zespół z warstwy E3 może również odpowiadać – stosując model cyklu osadniczego zaproponowany przez J. Richtera – młodziej kulturze mikockiej.

Zespół środkowego poziomu osadniczego z Abri I am Schulerloch koreluje z przemysłem szarenckim w odmianie orientalnej „La Ferrassie”. Stosunek liczby narzędzi bifacjalnych i o wypracowanym kształcie jest porównywalny do tego, jaki występuje w „kompleksie G” stanowiska Sesselfelsgrötte. Obecność podobnych bifacjalnych ostrzy nożowatych i ostrzy liściowatych wskazuje na powiązania z kulturą mikocką. Charakterystyczne dla tego zespołu są narzędzia głównie odłupkowe o wypracowanych kształtach z bifacjalnym przykrawędnym, wysokim, płaskim retuszem. Produkowana była duża ilość narzędzi wnątkowych, narzędzi zębatych oraz podłużnych i poprzecznych zgrzebeł. Kompleks ten nawiązuje, zgodnie z koncepcją „modelu cyklu kołowego” zaproponowanego przez J. Richtera, do kolejnego z rzędu inwentarza powtarzanego w cyklu osadniczym. Podczas gdy mustierski komponent zespołu nawiązuje do M.M.O.A., to formy narzędzi i charakter półsurowca wskazują na M.M.O.B., analogicznie jak to zaobserwowano w warstwie G w Sesselfelsgrötte (ryc. 7). Wydaje się zatem oczywiste, że zespół ten może być datowany, w kontekście koncepcji J. Richtera, na 3/4 fazy cyklu, co potwierdziły także datowania metodą termoluminescencji.

Analizowane zespoły mogą być jedynie szacunkowo określone, jeśli chodzi o rozpiętość czasową osadnictwa i intensywność zasiedlania. Zdaniem Autora, wielkość inwentarzy pozostaje w zależności z liczbą okazjonalnych pobytów na stanowisku i ich znaczenia funkcjonalnego. Bardziej intensywne pojedyncze wydarzenia zostawiają po sobie większe koncentracje materiału. Toteż jest mało prawdopodobne, aby duże zespoły były pozostałością dłuższych okresów zasiedlania. Założono zatem, że oba stanowiska były często odwiedzane, jednak pobyty trwały relatywnie krótko. Hipotezę potwierdza nagromadzenie dużej liczby wytworów na obu stanowiskach. Z kolei częste zasiedlanie stanowisk z całą pewnością świadczy o stabilności systemu adaptacyjnego.

Stanowiska Sesselfelsgrotte i Abri I am Schulerloch należą do stosunkowo dobrze rozpoznanej rozległej terytorialnie grupy środkowo- i południowoniemieckiej prowincji stanowisk mustiersko-mikockich, których główne skupiska koncentrują się m.in. w dorzeczu górnego Dunaju, w jaskiniach Jury Szwabskiej i w Bawarii¹. Do najważniejszych należą jaskinie Bocksteinschmiede w Rammingen (Lkr. Ulm), Klausennische w Essing (Lkr. Kelheim) i Hohle Stein (Lkr. Eichstätt) oraz grupa stanowisk w Markkleberg koło Lipska. Stanowiska te z reguły charakteryzują się dużą obfitością materiałów krzemienych, w tym licznych rdzeni lewaluaskich, odłupków i ostrzy lewaluaskich oraz różnych form zgrzebeł. W zespołach najstarszych wśród narzędzi występują głównie duże, masywne pięściaki. W inwentarzach młodszych natomiast zdecydowaną przewagę zyskują ostrza nożowate oraz obustronnie płasko retuszowane ostrza liściowate. Analizowane przez U. Böhnera stanowiska Sesselfelsgrotte E3 i Abri I am Schulerloch należałoby zaliczyć, zgodnie z ustaleniami G. Bosinskiego, do tzw. grupy Bockstein.

Zespoły niemieckie mają bliskie nawiązania kulturowe do stanowisk czeskich (np. jaskinia Kůlna na Morawach² oraz przede wszystkim do stanowisk występujących w Polsce i łączonych z tzw. kulturą mikocko-prądnicką: schronisko Wylotne, jaskinia Okiennik, Jaskinia Ciemna, czy Piekary I i III, a szczególnie do Okiennika i Piekar³. Zespoły te charakteryzują się panowaniem techniki odłupkowej, w tym występowaniem odłupków pozyskiwanych techniką lewaluaską. W grupie form obrabianych natomiast charakterystyczne są zgrzebła prezentujące bogaty wachlarz form (boczne, podwójne, poprzeczne, zbieżne, z retuszem także częściowo bifacjalnym) oraz ostrza nożowate, tzw. prądnickie.

Trzeba jednak podkreślić, że próby systematyki zespołów mikockich występujących chociażby tylko na terenie Europy środkowej zawsze były dyskusyjne i najczęściej kwestionowane przez różnych badaczy, co zasadniczo wynika z małej liczby posiadanych źródeł w stosunku do zakresu czasowego i wielkości obszarów, na jakich występują. Nie dziwi zatem niechęć Autora omawianej pracy do próby dokładniejszej klasyfikacji kulturowo-chronologicznej badanych przez siebie materiałów. Również dokładniejsze datowanie tego typu stanowisk z różnych powodów do dzisiaj nastręcza wiele problemów. Dla przykładu bezpośrednie oznaczenia radiowęglowe uzyskane dla tych samych poziomów kulturowych w Sesselfelsgrotte dają rozbieżność rzędu 10 tys. lat radiowęglowych: 37100–27170 BP (tabela 30). Generalnie, tego typu zjawiska kulturowe w Europie środkowej ogólnie odnoszone są do czasu między końcem interglacjalu eemskiego i pierwszym arktycznym podokresem Würmu.

Tadeusz Galiński

¹ G. Bosinski, *Die mittelpaläolithischen Funde im westlichen Mitteleuropa*, Fundamenta, seria A, t. 4, Köln 1974.

² K. Valoch, *Die Erforschung der Kůlna-Hohle 1961–1976*, Anthropos, t. 24, N.S. 16, Brno 1988.

³ S. W. Krukowski, *Paleolit*, [w:] *Prehistoria ziem polskich. Encyklopedia Polska PAU*, t. IV, Warszawa–Kraków–Łódź–Poznań–Zakopane 1939 (1948 reedycja), s. 4–117; W. Chmielewski, *Paleolit środkowy i górny*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, W. Hensel red., t. I, *Paleolit i mezolit*, W. Chmielewski, W. Hensel red., Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 9–158.